

Isaac Olsens kopibok som kulturuttrykk på tidlig 1700-tall

*Liv Helene
Willumsen*

Målet for denne artikkelen er å rette søkelyset mot det spekter av kulturuttrykk som rommes i en håndskrevet kopibok fra Norge datert tidlig 1700-tall og gi et innblikk i den mentalitetshorisont denne kopiboken avspeiler. Kopiboken er hovedsakelig ført i pennen av nordmannen Isaac Olsen (ca. 1680–1730), som virket som lærer og forkynner i Norges nordligste landsdel, Finnmark. Kopiboken var neppe ment å skulle ha noen funksjon ut over privat bruk for Isaac Olsen selv. Tre bruksområder virker nærliggende. For det første har han i kopiboken sammenstilt tekster av historisk karakter, som han øyensynlig har hatt behov for i sitt virke som lærer og forkynner. For det andre finnes en instruks for hans arbeid samt annen kommunikasjon med myndighetene. For det tredje inneholder kopiboken fortellinger som hører inn under folkelig kultur, innsamlet av Isaac Olsen. Boken er meget verdifull fordi den representerer Isaac Olsens blikk på historie og kulturelle uttrykksformer, samtidig som den inngår i et videre tidstypisk rammeverk.¹

Isaac Olsen

Isaac Olsen var født ca. 1680. Han var muligens fra Trøndelagsområdet i Norge.² Han var elev ved Katedralskolen i Trondheim, men fullførte ikke denne skolen. Tidlig etter 1700 dukker han imidlertid opp i kildene som lærer hos prest og prost Trude Nitter i Kjelvik på Magerøya lengst nord i Finnmark.³ I Kjelvik møtte han i 1703 amtmann for Finmarkens amt, Erich Lorch, og ble med ham til Øst-Finnmark.⁴ Isaac Olsens omreisende lærer- og forkynnervirksomhet blant den samiske befolkningen i Øst-Finnmark ble hurtig lagt merke til av geistlige så vel som verdslige embetsmenn tilknyttet den nordlige landsdelen.

Hele Nord-Norge lå på denne tiden under bispesetet i Nidaros (Trondheim). I 1708 utstedte biskop Peder Krog, som var på visitasreise i Finnmark, en instruks til

Isaac Olsen som beskrev Olsens undervisningsoppgaver i Øst-Finnmark.⁵ I Finnmark virket Olsen fram til 1716, da han møtte Thomas von Westen, som da var på sin første misjonsreise i nord. De reiste sammen sørover til Vedøy, der Thomas von Westen var sogneprest, og til Trondheim. Der tok Olsen del i undervisningen på seminarene opprettet av von Westen, samt oversatte religiøse tekster til samisk.⁶ Isaac Olsen oppholdt seg her et par år, og deretter ble han av Misjonskollegiet i København kallet til å avgi en *relasjon* (skriftlig rapport) om forholdene blant samene i Finnmark. Han skulle også arbeide videre med oversettelser til samisk.

Isaac Olsen lærte seg det samiske språk og tilegnet seg kunnskap om den samiske befolkningens levevis og trosforestillinger. I løpet av sine år i Finnmark samt noen påfølgende år skrev Olsen ned en rekke tekster i en bok som i det følgende vil omtales som Isaac Olsens kopibok.

Kopiboken kan deles i tre hoveddeler ut fra tematisk innhold. En del tekster fra kopibokens andre og tredje del har tidligere vært publisert, mens kopibokens første del aldri har vært utgitt før. Derfor vil jeg understreke at denne artikkelens empiriske grunnlag, nemlig Isaac Olsens håndskrevne kopibok som en totalitet, aldri har vært behandlet i noen forskningssammenheng tidligere.⁷ Dette gjør at en del av kopibokens mange fasetter er blitt borte i foreliggende forskning. Jeg vil i denne artikkelen særlig løfte fram de refleksjonene Isaac Olsen gjør seg om sin rolle som lærer og forkynner. I tillegg vil jeg analysere hans kunnskap om den samiske befolkningens trosforestillinger, og derigjennom belyse den aller første fasen av misjon blant samene i det nordligste Norge, før misjonen i Finnmark offisielt kom i gang med Thomas von Westen.

Isaac Olsen kom til å få en viktig rolle som forbereder til misjonsarbeidet i Finnmark tidlig på 1700-tallet ved at han var kjentmann som kunne bidra med opplysninger om forholdene i Finnmark for samemisjonær Thomas von Westen samt ved at han ble lærer, "Interpres og Informator i det Lapp-finske Sprog", ved von Westens seminar i Trondheim.⁸ I tillegg ble Olsen en sentral kunnskapskilde til de relasjoner om Finnmark som ble skrevet av ulike dansk-norske embetsmenn i tiden som fulgte. Endelig fikk Isaac Olsen en betydelig rolle etter sitt opphold i Finnmark som oversetter av religiøse tekster til samisk og overbringer av informasjon om samiske forhold generelt.

Statlig interesse for forholdene i Finnmark

Isaac Olsens kopibok er hovedsakelig knyttet til perioden for hans opphold i Finnmark. Som nevnt fant dette oppholdet sted før den egentlige misjon i Finn-

mark startet, i og med opprettelsen av Misjonskollegiet i København i 1714. Misjonskollegiet skulle i utgangspunktet legge vekten på de østindiske koloniene, men fikk i 1715 overdratt ansvaret også for misjonen blant samene i Finnmark. Dette ble i 1720 utvidet til også å omfatte misjon blant samer i Nordland og Trøndelag. Den første misjonæren i Norge ansatt av Misjonskollegiet var Thomas von Westen, som foretok sin første offisielle misjonsreise til Finnmark i 1716. Imidlertid var interessen for Norges nordligste landsdel, både hva misjon og kartlegging av andre forhold angikk, til stede fra kongelig hold allerede mens Isaac Olsen var i Finnmark.

Den første som med kongelig mandat ble sendt nordover for å innhente informasjon om denne landsdelen, var nordmannen Povel Resen. Dette skjedde i 1706. Mandatet for reisen, som var utstedt av Frederik IV, var tredelt og synliggjorde behovet for kunnskap om samenes situasjon, om svensk misjon blant samene og om embetsverkets virksomhet i nord: "Før det første skulle han bli kjent med samenes sosiale situasjon og religion. For det andre skulle han kartlegge svensk misjon og administrasjon i samiske områder. For det tredje skulle han inspisere de norske embetsmennene og deres innflytelse i nord."⁹ Resens reise varte i to år, og han nedtegnet den informasjon han skaffet seg i to relasjoner, den ene av 1707 og den andre av 1708, samt 13 bilag til disse.¹⁰

En geistlig betydningsfull person som reiste nordover i embeds medfør for blant annet å få mer kunnskap om samiske religiøse forhold og for å få fortgang i planlagt bygging av kirker, var biskopen i Nidaros, Peder Krog. Fra sin base i Trondheim reiste Krog på flere visitasreiser nordover før og etter år 1700, men den viktigste knyttet til Isaac Olsens virkeperiode skjedde i 1708 – en visitasreise på kongelig befaling.¹¹ Etter denne reisen skrev biskop Krog en beretning til kongen av 26. mars 1709. I denne beretningen påpeker Krog at det ikke var "ded mindste øyemerke" etter det som var intendert i oversikten over kirker, skoler og prester for samene, datert 18. november 1707, utstedt av kong Frederik, der bygging av kirker og skoler for samene samt prester for samene var satt opp som en prioritert oppgave.¹² Det foregikk et sentralisert forsøk på å standardisere religiøs tro i Danmark-Norge, en konsolidering av den lutherske lære etter reformasjonen.¹³ Møtet mellom den samiske naturreligion og kristendommen skjedde ikke uten konfrontasjoner og motstand fra samenes side.¹⁴ Misjoneringen blant den samiske befolkningen førte endelig til at den samiske naturreligion for en stor del forsvant.¹⁵

Den omreisende virksomheten til Isaac Olsen som lærer og forkynner i Finnmark var til å begynne med ikke offentlig stadfestet. Imidlertid utstedte biskop Peder Krog under sin visitas i 1708 en instruks for Isaac Olsen, der det kommer

fram hva hans arbeid skal bestå i. Det tydeliggjøres i denne instruksjonen at Olsen er underlagt geistlig øvrighet, både biskopen i Nidaros og den lokale sognepresten, og det kommer klart fram at Isaac Olsens virksomhet skal rette seg inn mot den samiske befolkningen.¹⁶

Både Povel Resens og biskop Peder Krogs reiser nordover til Finnmark før 1710 må sees i sammenheng med en interesse fra statlig hold i København for sterkere etablering av embetsverk og misjon i Finnmark. Som et forbilde vises det til hvordan Sveriges krone har drevet misjon.¹⁷ Går man tilbake i tid, ser man at på norsk side var ordet Lappmark brukt allerede i 1340 (av kong Magnus Erikson) om et område som omfatter det som senere ble kjent som Finnmark. Under Christian IV skjøt arbeidet med å befeste statlig posisjonering i Finnmark fart; kongen var selv på en reise nordover helt til Kola i 1599. På svensk side begynte koloniseringen av svensk samisk område for alvor etter Karl XIs Lappmarksplakat av 1673, stadfestet i Kalmar, som oppfordret svenske undersåtter å bosette seg på "ubrukt land" i Lappland.¹⁸ Etter Kalmarkrigens slutt i 1613, der Danmark-Norge seiret over Sverige, måtte Sverige avstå alle skattekrav over samene fra Tysfjord (i dagens Nordland) til Kolahalvøya (i Russland), og samtidig oppgi alle planer om isfrie havner på Finnmarkskysten.¹⁹ Interessen for nordområdene hadde ikke minst med statens inntekter å gjøre, og en periode var samene i Finnmark skattlagt både fra Russland, Sverige og Danmark-Norge.²⁰ Uklarheter mellom Sverige og Norge når det gjaldt grensedragning ble regulert etter Den store nordiske krig (1700–1721). Man skulle da finne en fredelig løsning på en konflikt som hadde skapt strid i lang tid. For å skaffe et grunnlagsmateriale ble det igangsatt grundige grenseundersøkelser. Den endelige fastsetting av grensene kom med *Lappekodisillen*, som er et tillegg til grensetraktaten av 1751.²¹ Den indre utvikling i de nordiske nasjonalstatene og kontakten statene imellom fikk store konsekvenser for den samiske befolkning hva angår utnyttelse av naturressurser og påvirkning på samisk språk og kultur.²²

Ved samemisjonens begynnelse på starten av 1700-tallet hadde den statlige interessen for å underlegge seg Finnmark allerede vart en ganske lang periode. Det som nå stod før døren, var å planlegge og å utføre et omfattende arbeid med bygging av kirker og skoler i de samiske områdene, noe som møtte mange hindringer, ikke minst av språklig karakter. Det er helt klart at misjon og skole gikk hånd i hånd.²³ For at misjonen skulle kunne drives, måtte det undervisning til. For at dette arbeidet skulle lykkes, måtte kunnskap om den samiske befolkning bli myndighetene til del; deres trosforhold, levevis og språk. Det er i denne sammenheng at Isaac Olsen kommer inn som en stor ressurs sett fra Misjonskollegiets perspektiv.

Isaac Olsens kopibok

Isaac Olsens kopibok er en kompilasjon av tekster av høyst ulik karakter, og utgjør et konglomerat av ulike kulturelle uttrykk. Betegnelsen "kopibok" kan være nødvendig å forklare litt nærmere, da dette ikke dreier seg om en kopibok slik termen brukes i arkivfaglig litteratur, kopi av utgående brev fra en institusjon. I dette tilfelle er det snakk om diverse tekster hovedsakelig ført i penn av en meget tidlig misjonsarbeider, nemlig Isaac Olsen. Etter min mening skulle boken anvendes av Isaac Olsen selv på ulike måter. Noen av tekstene skulle han selv skulle bruke i sin undervisning, noen dokumenter var av stor betydning for hans ansettelsesforhold, noen dokumenter er kopier av hans brev til myndighetene om sikring av hans arbeidsforhold, og noen tekster er trolig skrevet ned fordi de har underholdningsverdi og kunne brukes som sådan av ham selv. Det foreligger ikke opplysninger om at Isaac Olsen gjennom kopibokens nedtegnelser forberedte en trykt publikasjon. Kopiboken omfatter nærmere 1000 håndskrevne sider og er nedskrevet i perioden fra rundt 1703 til 1721.

Kopibokens tre deler er adskilt ved at ny paginering starter tre ganger. Første delen av boken er avgrenset sidetallmessig ved at pagineringen går løpende fra s. 1 til og med s. 264. Denne delen består av Isaac Olsens egenhendige nedskrevne tekster, trolig stoff han har nedtegnet i undervisningsøyemed. I denne delen finnes verdifullt stoff av kulturhistorisk karakter. Her kommer hans egen kunnskaps-horizont til syne, i tillegg til at han gjennom utvelgelse av stoff trer fram som pedagog og viser egen tilrettelegging av stoff for formidling til elever. I hovedsak gir bokens første del et innblikk i Isaac Olsens virke som pedagog og formidler av faglitteratur andre har skrevet.

Del II starter med ny paginering og omfatter 573 nummererte sider. Denne delen er delvis egenhendig Isaac Olsen, delvis skrevet med en annen hånd. De tekstene som er skrevet med en annen hånd, består av kopier av offentlige dokumenter, eksempelvis den nevnte instruks fra biskop Peder Krog om Isaac Olsens stilling, datert 1708.²⁴ Instruksjonen omfatter også de praktiske omstendigheter rundt Isaac Olsens arbeid.²⁵ Noen av dokumentene som er innlemmet i kopibokens Del II omhandler den aktuelle kirkeforordningens bestemmelse om helligdagsvektere; det vil si at noen personer utpekes til å ha et særskilt ansvar for å se til at helligdagsfreden overholdes. Når dette punktet innbefattes i Isaac Olsens kopibok, er det fordi et av dokumentene er knyttet til ham selv. Den 4. august 1711 ble det av prost Paus og amtmann Lorch undertegnet en instruks i Vadsø der innholdet var at Isaac Olsen og sognepresten skulle føre tilsyn med at bestemmelsen om helligdagsvektere ble overholdt.

Samiske offerplasser og samisk trolldom berøres i kopibokens Del II. Olsen beskriver nøyaktig – ut fra befaring – samiske offerplasser og landemerker. 112 offersteder mellom Varanger og Kvænangen blir stedfestet og navngitt i Olsens kopibok.²⁶ I tillegg beskriver Isaac Olsen de forholdsregler og skikker som praktiseres når disse stedene passeres.²⁷ Kopibokens Del II inneholder også en rekke aktstykker av formell karakter, ofte dokumenter som er offentliggjort på tinget. Blant annet finnes et brev fra kongen datert København 18. november 1707 samt svar på dette, en omfattende relasjon underskrevet av amtmann Erich Lorch og publisert på Alta tingsted i 1708.²⁸ Både kongebrevet og relasjonen er innført i Isaac Olsens kopibok med en annens håndskrift.

Kopibokens Del III er ikke gjennomgående paginert. Delvis finnes paginering med blyant, men ikke fortløpende, og sidereferanser blir dermed problematisk. De siste sidene er delvis avrevne og dermed ufullstendige. Innholdet i denne delen av kopiboken er uensartet; her finner vi tekster knyttet til samiske forestillinger om trolldom og offersteder, tekster som omhandler kristen religionsutøvelse, oversettelse av religiøse tekster til samisk samt tekster knyttet til folkelig kultur. I forbindelse med en jubelfest for Reformasjonsjubileet i 1717 ble det avholdt en takksigelses- og bededag overalt i Danmark, Norge, Island og Færøyene. Intensjonen var at gjennomføringen skulle være lik i alle landene. Den 5. november 1717 ble det sendt ut fra København et skriv som er kommet med i kopiboken. Et særpreget dokument som er innført i kopibokens Del III, er et såkalt "Himmelbrev". Dette er et brev som påstås å være skrevet av Jesus og utsendt av engelen Mikael.²⁹

Totalt sett gir Isaac Olsens kopibok et særpreget innblikk i en mentalitetshorisonnt fra tidlig 1700-tall, der både Isaac Olsens personlige tanker og samtidens offentlige diskurs gir gjenklang. Tekstene er nedskrevet i Finnmark, på Vedøy, i Nidaros samt i København. Dokumentet gir ved sin brede sammenstilling av ulike tekster en unik tilgang til tanker, refleksjon og kunnskap hos en tidlig misjonsarbeider i Norge. Isaac Olsens kopibok har fra den ble skrevet ført en omflakkende tilværelse. Den første som har hatt tilgang til denne kopiboken er trolig Hans Skanke, som skrev *Epitome Historiæ Missionis Lapponicæ* (1730). Skankes dokument finnes i original i Det Kongelige Bibliotek i København, og dette manuskriptet er publisert i trykt form.³⁰ Videre har Isaac Olsens kopibok vært kjent for Hans Hammond som underlag for utarbeidelse av *Nordisk Misjonshistorie*, som kom ut i 1787. I denne misjonshistorien er det innfelt en transkripsjon av en tekst hentet fra Isaac Olsens kopibok, nemlig prosten Ludvig Christian Paus' "Instrux for Helligdags Vægterne" (1711).³¹ Også Daniel Thrap har i sin bok *Thomas von Westen og Finne-Missionen* (1882) omtalt Isaac Olsens "Underretning om Nordlandene

af 27de Novbr. 1718".³² Dessuten har Just Qvigstad hatt boken i hende før den ble overlevert Etnografisk Museum, etter Qvigstads eget utsagn i 1903.³³ Så har O. Solberg og Martha Broch-Utne ved daværende Etnografisk Museum i Oslo hatt tilgang til og arbeidet aktivt med Isaac Olsens kopibok. Broch-Utne har transkribert sekvenser fra kopiboken, noe som ligger til grunn for publisering av artiklene "Finnernis Afgudssteder" og "Relation om Lappernes Afguderi og Vildfarelser" i serien *Nordnorske Samlinger* (1934), der introduksjon til Isaac Olsens liv og virke også foreligger.³⁴ På et senere tidspunkt har Kristian Nissen trolig hatt tilgang til kopiboken, noe som framtrer i flere av hans arbeider, blant annet fra 1922 og 1960.³⁵ Isaac Olsens nedtegnelser har også vært av interesse for Major Peter Schnitler, som arbeidet med oppmåling av grensene på Nordkalotten, et forarbeid til Lappekodisillen av 1751.³⁶ Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller, opprinnelig nedskrevet i perioden 1742–1745, er utgitt med kommentarer og noter i tre bind av Norsk historisk kjeldeskrift-institutt i perioden 1929–1985.³⁷ Nærmere opp til i dag er det kommet en nyutgivelse med tittelen *Samemisjonæren Isaac Olsen (1860–1730) og hans "Underdanigst undrettning om Norlandenne"* (1718). Dette manuskriptet, som dreier seg om det sørsamiske området, er redigert og utgitt i bokform av Anders Løøv (1994).³⁸ Referanser til Isaac Olsens kopibok i forskningslitteratur fra de siste 25 år viser ellers til deler av kopiboken som allerede befinner seg i publisert form, ikke til originalmanuskriptet eller til kopiboken som en samlet enhet. Her kan nevnes at Ørnulf Vorren og Hans Kristian Eriksen refererer til Isaac Olsens kopibok i sitt arbeid om samiske offersteder.³⁹ Dessuten omtales Isaac Olsen i tre nyere forskningsarbeider; Alan Hutchinsons kapittel "Samemisjon og samepolitikken" i *Nordlands historie* (2015),⁴⁰ Siv Rasmussens doktoravhandling (2016)⁴¹ og en artikkel av Dikka Storm (2016).⁴²

Metodologisk tilnærming

Min analyse av kopiboken er inspirert av narratologi, studiet av strukturer i fortellende tekster, i hovedsak Gérard Genettes hovedverk *Discours du récit* (1972), i engelsk utgave *Narrative discourse. An essay in method* (1983), som ble skoledannende for en rekke forskningsarbeider.⁴³ Genettes hovedverk ble supplert av *Nouveau discours du récit* (1983) og *Fiction et Diction* (1991), der han drøfter narratologisk metode anvendt på sakprosa, som han kaller "factual narratives". Han anbefaler metoden blant annet i forbindelse med analyse av historiske dokumenter.⁴⁴ Men Genette understreker at for en historisk tekst er det viktig å få med hva slags offisiell status teksten har og dens historiske ramme.⁴⁵ En narratologisk analyse er

en utforskning av fortellerens funksjon i teksten, og er basert på nærlesning av tekst.⁴⁶ Særlig har Genettes utlegning av kategorien *stemme* relevans for den lese-måten jeg benytter.⁴⁷ Fortelleren lar de ulike aktørenes stemmer tre fram med hver sine valører, og er den instans som strukturerer og holder sammen hele teksten.

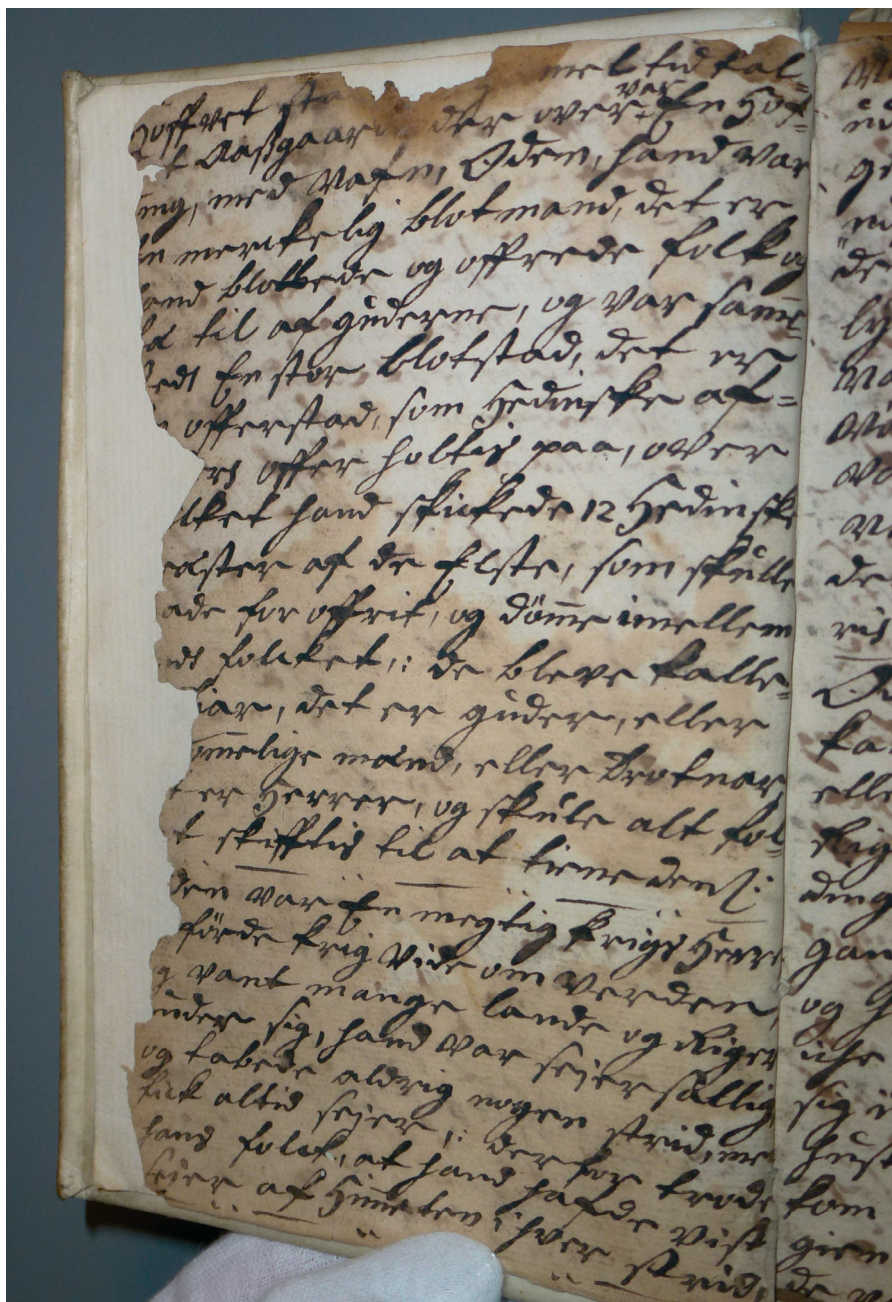
Hele kopiboken kan betraktes som en fortelling om Isaac Olsen i en gitt periode av hans liv. Denne fortellingen omfatter hans faglige virke, hans tanker og hans inntrykk i en skjellsettende periode av hans levetid. Isaac Olsen er selv den som gir stemme til hovedfortellingen, den som velger ut stoff som skal være med, den som har herredømmet over fortellingens utforming. Hovedfortellingen har flere mindre fortellinger inkorporert, delvis med Isaac Olsen som forteller, delvis med fortellerstemmen delegert til andre fortellere. Boken holdes sammen som et nett med Isaac Olsen som sentrum, der beretningene enten berører ham selv direkte eller også – gjennom ham som samlende element – faller inn i og kan utvides til en videre samfunnsmessig diskurs. I det følgende vil jeg ta for meg fire ulike stemmer som kan identifiseres i kopiboken – en pedagogisk, en religiøs, en folkloristisk og en statsoffentlig stemme.

Den pedagogiske stemmen

Skole og misjon går hånd i hånd og var som to uatskillelige deler av Isaac Olsens virke. Bokens første del sees på som en samling pedagogiske fortellinger, et underlag Olsen har brukt for å forberede og gjennomføre sin lærergjerning. Den historiske strengen er tydelig, likeså hans fascinasjon for den norrøne verden:

[...] gammel tid kal-[de]t Aaßgaard der over var En Höf-[d]ing med Nafn, Oden, hand var [E]n merkkelig blotmand, det er [h]and blottede og ofrede folck og fæ til afguderne, og var sam(m)e [st]edt En Blotstad, det er [En] offerstad, som Hedenske Af-[gude]rs offer holtis paa, over [hvi]lket hand skickede 12 Hedinske []æster af de Elste, som skulle []ade for offrit, og döm(m)e imellem []dt folcket:⁴⁸

Her tenkes det dramaturgi samt god og spennende formidling. Odin er mektig og vinner i strid ute i verden, også mot et stort og mektig folkeslag. Men hans seier beror ikke bare på fysisk makt, også andre aspekter er knyttet til hans helteskikkelse. Odins trolldomskunst framstilles som avgjørende for hans framgang, og hans læremester er en mektig fyrste som blant annet bidrar til at et viktig forbund inngås i svenske Gotland: "Der Odin spurde at Gylfa udj svenske gotLand, hafte Et godt Land, drog hand Öster til han(n)em, og gjorde de En forligelse og for

Illustrasjon 1: En av de første sidene i Isaac Olsens kopibok, Kulturhistorisk museum, Oslo. Foto: Liv Helene Willumsen

bund (...) thi Odin deris mesterer og anfører er udlært af Dievelen self.”⁴⁹ Den norrøne historien framtrer også i de store sveip som males, der et bilde av de nordiske lands styring og organisering framtrer.

Et annet aspekt ved den norrøne kulturen som framheves, er diktning og skaldskap. På den ene siden er dette framstilt positivt, men på den andre siden skjer der en endring i framstillingen innholdsmessig ettersom teksten vokser fram, slik at et atskillig mørkere og mer farlig stoff får komme til overflaten. Det samiske koblet til Odins trolldom trer sterkere fram etter hvert og kommer konkret til syne i de skriftlige formuleringene. Odin kunne innhente kunnskap fra steder langt borte, ”der ved kunde hand vide hvorledis det skulle gaa hans krigs folck, og andre tilkommendis tingester”. I tillegg framheves evnen til helbredelse og motmagi, det å motvirke trolldom som er satt på noen eller noe. Denne Odins kunst blir så i kopiboken direkte og uten forbehold koblet til det samiske: ”dette er finnernes rette art og Natur”.⁵⁰

I forlengelse av koblingen mellom norrøn mytologi og samenes trolldomskunst bringer kopiboken også inn de førkristne norske konger og deres utøvelse av trolldom. Ofring til gudene vektlegges sterkt i kongenes maktutøvelse, og denne ofringen framstilles som virkningsfull. Likeså framstilles samisk trolldomskunst som farlig og uønsket, og Eirik Blodøks’ rival ”Motle finde Konge, som Raade over findmarcken og Norland [...] den agtet icke Harald Haarfager”.⁵¹ Begge de to berømte samiske trolldomskyndige kvinner i norsk historieframstilling, Snefrid og Gunhild, er nevnt i kopiboken; Snefrid omtales for sitt møte med sin husband Harald Hårfagre, som fikk fire sønner med henne og om hvem det sies: ”Kongen maatte ilde lide finner for deris trolldom skjuld” og at han ikke kunne ”lide trolldom End dog hand var En Hedning”.⁵² Det fortelles også om Gunhilds møte med Eirik Blodøks, som ble hennes mann. Kong Motle var den som lærte Gunhild trolldomskunst. Ved Gunhilds hjelp fikk Eirik Blodøks tatt av dage to sterke samiske trollmenn.

Imidlertid har Isaac Olsen botemidlet for de endringer som skal til: ved Guds hjelp kan de uønskede trosforestillinger fjernes blant samene. I kopibokens første del hører vi en pedagogisk røst som ut fra et engasjement stadfester at hans virke skal favne videre enn en vanlig lærergjerning. Olsen gir uttrykk for at de gamle forestillingene om trolldom fremdeles eksisterer i den samiske verden. Dessuten at hans egen oppfatning er at disse forestillingene bør utslettes og at dette bare kan skje ved hjelp av den allernådigste Gud. Kopibokens første del må være nedtegnet kort tid etter at Isaac Olsen ankom Finnmark, da han bruker uttrykk som ”her i Finmarken”. Det er grunn til å anta at den stammer fra tiden før han møtte biskop Krog under hans visitasreise til Finnmark sommeren 1708.

Også andre stemmer i kopiboken berører Isaac Olsens pedagogiske virke, blant annet instruksen fra biskop Krog. Her kommer det fram spesielle metodiske knep Olsen benytter seg av når han har lite å hjelpe seg med av læremidler som bøker og papir og oppholder seg omtrent en måned i ulike bygdelag: Olsen har utviklet sin egen metodikk. Det elevene skulle lære til neste gang han kom til bygdelaget, måtte Olsen "skrive ded paa papiir, og efterlade dem ded indtil hand kommer igjen, saa vide de ded".⁵³

Det å utøve en lærergjerning fordret at Isaac Olsen måtte vurdere sitt kunnskapsarsenal og tilrettelegge undervisningsstoffet på en høvelig måte for den målgruppen han skulle undervise. Gjennom tekstene i kopibokens første del får vi et innblikk i hva slags stoffområder Isaac Olsen så på som vesentlige og hva slags formidlingsmessig modus han inntok i sitt lærervirke. Han har benyttet seg av fortellinger for å formidle historisk stoff. Trolig reiste han som lærer rundt i et område der den muntlige fortelling ble holdt høyt i hevd, og der fortellingens struktur også kunne være virkningsfull i en undervisningssammenheng. Muntlige trekk i skriften trer sterkt fram.

Den religiøse stemmen

I tillegg til Isaac Olsens egen stemme er det også andre stemmer som formidler noe om hans religiøse virkefelt, blant andre biskop Peder Krog, som i sin instruks til Olsen anvender begrepet *katekisering*: "Jsack olßön skal *continuere* Ved finnernis information (...) og *Caticbzere* Folckene og Særligen Ung Domen, alt som hand kand fore finde ded meste gavnligt at Være, med aller störste fliid og Vindskeibelig-hed."⁵⁴ Den unge læreren skal ivareta et stort geografisk område; Tana, Laksefjord, Varanger og Porsanger. I de ulike bygdelag skal Isaac Olsen enten i et hus eller en gamle forsamle "Saa mange som hand Kand over Kome, og under Viise dem udi böen og sang, Læsning og skrivning Saa Viidt hand for maar".⁵⁵ Instruksen antyder bibelhistoriefortelling som metode, og etterpå skal elevene, unge og gamle, gjenfortelle historien på norsk. Det er et mål at elevene skal forstå utlegning av skriften, at de skal lære seg "at læse og siunge" og at de "Kunde og lære at forstaa Prædickien".⁵⁶

To år etter at denne instruksen ble utferdiget, den 15. august 1710, sendte Isaac Olsen et fortvilt brev til øvrigheten i Finnmark, ved amtmann og prost, der han ber om beskyttelse for sitt liv mot en rasende samisk befolkning i Varanger.⁵⁷ Han er redd for å bli tatt av dage av samene på grunn av at han har gitt videre til prost Paus hemmelige opplysninger om samenes religion og offersteder og

bekjenner at han tror samene kan ta livet av ham med trolldom eller håndslag. Denne oppfatningen deles av geistlige øvrighetspersoner i Finnmark, eksempelvis prost Paus i hans relasjon om Finnmark fra 1715: "paa det saadanne Vederstyggeligheder om skulle fornem(m)es, endnu hos endeel Finne Lapper at være i Hæfd, med forderligste Pligt Kunde udryddes, og saaleedes den sande Guds dørkelse destomeere fort plantes".⁵⁸ Denne stemmen samsvarer med Olsens egen dedikerte virksomhet som forkynner blant den samiske befolkningen i Finnmark.

Ser man etter samenes egen stemme i Isaac Olsens kopibok, er forannevnte brev av 1710 interessant. Det viser at samer har gitt opplysninger til Isaac Olsen, opplysninger som han har videreformidlet til norske myndighetspersoner, i dette tilfelle geistlig myndighet. Likevel må dette betegnes som en aksent av samenes stemme, da det er snakk om at deres stemme gjenfortelles av Isaac Olsen. Det er ingen samisk person som opptrer som selvstendig forteller i Isaac Olsens kopibok, men man kan med stor grad av sikkerhet si at nedskrivningen av hellige offersteder og geografiske navn skriver seg fra samiske informanter som har formidlet sin kunnskap til Isaac Olsen. Den samiske stemme kommer fram i indirekte form gjennom Isaac Olsens beretning, mens hans egen stemme kommer fram direkte som nedskriver av tekstene og med et "jeg" som er synlig og observerbart. Det er Isaac Olsens fortellerstemme og holdning til det fortalte leseren av kopiboken kan fornemme – med andre ord, Isaac Olsen som forteller og tilrettelegger av sin tekst.

Nok et dokument som underbygger den religiøse stemmen i Isaac Olsens kopibok, er Instruksjonen om Helligdagsvektene, som ble utstedt av amtmann Lorch og prost Paus i 1711. Denne skulle sikre at de kristne helligdagene ble overholdt. Etter introduserende påberopelse av Guds hjelp følger flere punkter som går direkte på samisk religionsutøvelse, for eksempel ofringer på ulike steder og til ulike guder.⁵⁹ Instruksjonen påtaler også samenes omdøping av barn, som gikk ut på at man etter at barnet var døpt i kirken, vasket av den kristne dåpen hjemme, "de jo strax med en anden Dievele Daab om døbte dem".⁶⁰ Også nattverdens sakramenter er i instruksjonen beskrevet som nedverdiggende omtalt av den samiske befolkning. Brødet gikk under navnet "Kage Skallo", som betyr eggeskall, et næringsmiddel uten næring. Vinen benevnes som "snæirro kuschz", musepiss.⁶¹

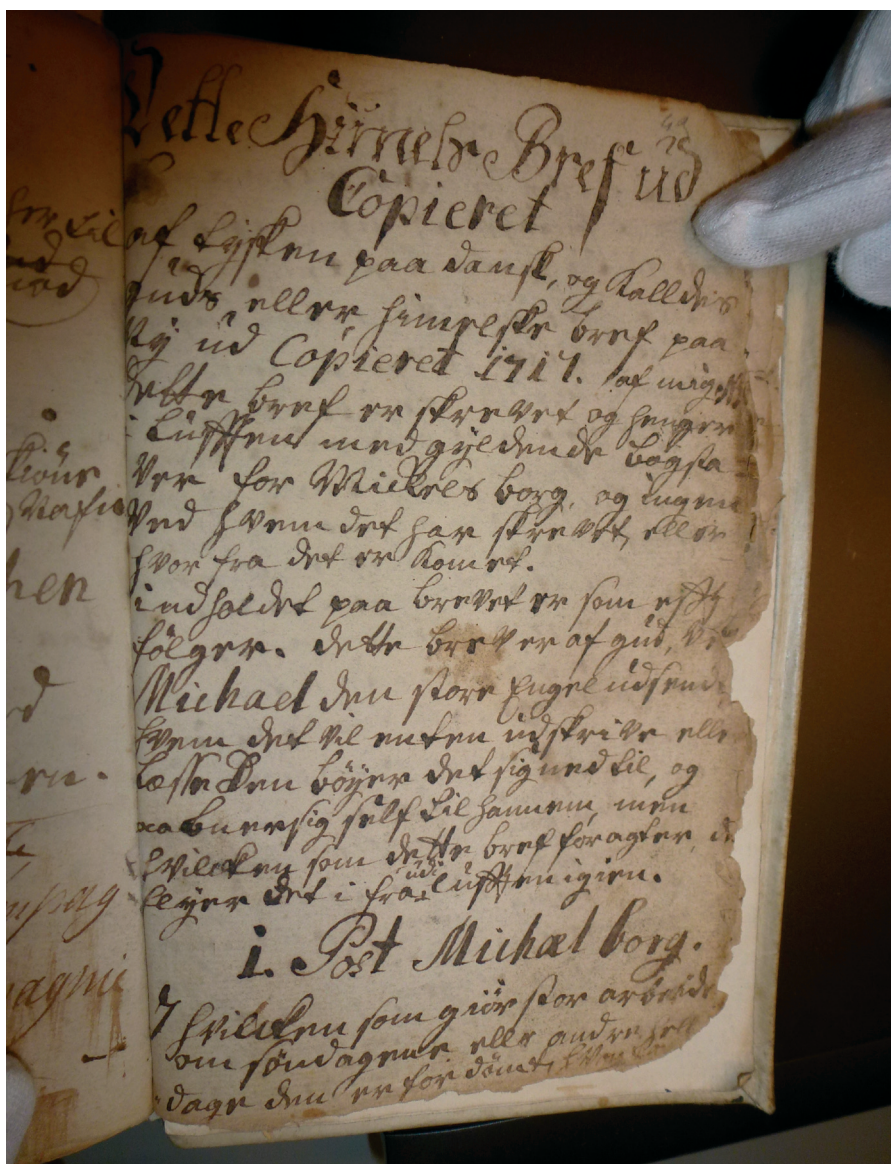
Dessuten omtales samenes trolldomsvirksomhet, og det fordres at "ald R(u)//nen og Jöygen og gand Viisers sang i alle huuse og hos alle bliver af skafede".⁶² Omreisende noaidier skulle helligdagsvektene og Isaac Olsen "flittelig effter forske", og når disse reiste omkring, "sin Dievele Lærdom og Lön at söge", så skulle de leveres til øvrigheten.⁶³ Isaac Olsens kopibok formidler at dersom samene skal kunne ta imot kristendommen, må de bryte med utøvelse av religion som bunner i

førkristen tankegang. Det som gjennomsyrer den religiøse stemmen i Isaac Olsens kopibok, er overbevisningen om en stor livsoppgave: utbredelse av evangeliet blant samene i Finnmark. Og det er den ene sanne Gud som skal bære verket.

Den folkloristiske stemmen

Isaac Olsens kopibok inneholder et rikt arsenal av uttrykk for folkelig kultur. Blant disse er religiøse tekster, moralske fortellinger, gåter, regnefortellinger, viser, råd om nytelsesmidler, spøkelseshistorier og avslutningsvis et særpreget himmelbrev. Flere av de folkloristiske innslagene i Isaac Olsens kopibok er fortellinger nedskrevet på veien sørover fra Finnmark til Trondheim sammen med Thomas von Westen sommeren og høsten 1716. Gåtene er av en lett karakter, som "hvor mange fader vor læser munk[en] om dagen, Et, thi det er Kund Et".⁶⁴ Moralske fortellinger er ofte av tysk opphav og dreier seg om spektakulære hendelser og personer. Råd om nytelsesmidler hører med til de tekster om folkelig kultur som kopiboken kan varte opp med, ofte er det snakk om å tilberede alkoholholdige drikker med krydder som fås kjøpt på apotek. Under overskriften "Brende viin at giøre liflig og engen(n)em" skjuler det seg en oppskrift på et legemiddel av den sterke sorten: "tag tørre lem(m)on Skalle og kom dem i brende viins frasken [sic.], noget sucker og noget lidt safran, riiff muskat paa brende viin giver en saare og angen(n)em lukt og smag."⁶⁵ Også preparering og oppbevaring av tobakk er omtalt, deriblant fremgangsmåten for å lage snustobakk av bladtobakk. Et innslag i kopiboken er et lite regnespill med tilhørende dramatiske fortelling om noen tyrkere og kristne som var ute på havet på en båt og var kommet i matmangel. Kapteinen besluttet da at hver tiende mann skulle kastes over bord, slik at det bare ble én igjen. Det er et spill basert på logikk som trolig kan spilles på papir, på brett eller ute i naturen.

Men det morsomste innslaget i denne sjangeren er utvilsomt et "himmelbrev" som skal være av Gud, skrevet av Jesus Kristus og utsendt av engelen Mikael. Himmelbrevet i kopiboken er nedtegnet av Isaac Olsen selv i 1717, "paa Nÿ ud Copieret af mig".⁶⁶ Det omfatter 7 sider i kopiboken. Brevet er opprinnelig skrevet på tysk og videre overlevert på dansk: "Dette bref er skrevet og henger i Lufften med gyldende bogstaver".⁶⁷ Himmelbrevet er ikke for alle, og det å forakte brevet innhold gjør at en eventuell mottaker mister tilgangen til det. Brevet har en beskyttende effekt: "Hvo dette bref haver i sit huus eller hos sig bær, den skal ingen skade Vederfares".⁶⁸ Det ikke å rette seg etter brevet, kan få følger. Brevet hadde også betydning for det hinsidige: "Hvem dette bref ombær og ho sig haver og for

Illustrasjon 2: Den første siden av himmelbrevet som er innskrevet i Isaac Olsens kopibok, Kulturhistorisk museum, Oslo. Foto: Liv Helene Willumsen

Meniskens børn det aabenbarer, den bekomer end gaad løn og en glædelig afskee af denne Verden.”⁶⁹ I himmelbrevet kan spores to ulike meddelelser. På den ene side, den som ”dette brev begiærer at skrive”, skal få alle sine synder tilgitt, selv om de

”vare saa mange som sand i havet og græs paa Jorden heller marchen og stierne paa himmelen da skull[e] // Være til gifne og forladne, saa fremt at i og de troer, og gjør der Efter som dette bref om melder”.⁷⁰ På den annen side er situasjonen motsatt for de som er i besittelse av himmelbrevet og ikke bringer det videre, ”den er forban[de]t og skal udluckes af den chris[tn]e Kircke”.⁷¹ Dessuten uttrykkes det at de som ikke tror, skal ”døe og blive pint i helvede”.⁷² De folkloristiske innslag i kopiboken representerer tekster Isaac Olsen har hørt og lest i en periode på rundt 15 år. Beretningene er sterkt muntlig influert, viser stor variasjon og kan treffe alle aldersgrupper.

Den statsoffentlige stemmen

Den statsoffentlige stemmen slik den kommer fram i Isaac Olsens kopibok, målbæres av verdslige så vel som geistlige embetsmenn: amtmennene i Øst- og Vest-Finnmark; prostene i Øst- og Vest-Finnmark; biskopen i Nidaros; og på toppen av pyramiden kongen i København, som også ved utsendte skriv er representert i Isaac Olsens kopibok. De dokumentene skrevet av disse personene som befinner seg i kopiboken, viser et samfunn på begynnelsen av 1700-tallet som var opptatt av skriftlighet og rapportering og som kunne spre informasjon ad tjenestevei.

Først ute av statsoffentlige stemmer knyttet til Isaac Olsen i den perioden som omhandles her, var Povel Resens to relasjoner, den ene av 1707 og den andre av 1708, samt 13 bilag til disse.⁷³ Resen var på reise nordover til Finnmark i 1706–1708. Mandatet for denne reisen, som var utstedt av kong Frederik IV, var tredelt: ”Før det første skulle han bli kjent med samenes sosiale situasjon og religion. For det andre skulle han kartlegge svensk misjon og administrasjon i samiske områder. For det tredje skulle han inspiserer de norske embetsmennene og deres innflytelse i nord.”⁷⁴ Isaac Olsens betydning for kunnskap om det samiske framheves, da Resen møtte Olsen under sitt opphold i Øst-Finnmark sommeren 1706.⁷⁵ Resens inntrykk var at samene i Varanger skilte seg ut kunnskapsmessig fordi de hadde hatt en god lærer, beskikket av prostens, ”een smuk, stille, skichelig og ædruelig karl, ved navn, Isaac Olsøn, som menigheden af Lapperne saa smukt har Informerit, at de ikke alleeniste findis bædre, end mange andre Nord-Mænd udi deris Christendom og Børne-Lærdom.”⁷⁶ Siden Resens relasjoner ble avlevert direkte til kongen i København, var Isaac Olsen allerede i 1707 positivt omtalt på høyeste nivå i riket.

I kopiboken er også innført et brev fra kongen datert København 18. november 1707, året etter Resens reise. I dette brevet uttaler kongen at samene i Finnmark så vel som Nordlandene ”i deris kristendom er slett grundede”.⁷⁷ Kongen kom-

mer med begrunnede forslag om opprettelse av kirker og skoler. Svaret på dette kongebrevet kommer i form av en omfattende relasjon underskrevet av amtmann Erich Lorch og publisert på Alta tingsted i 1708.⁷⁸ Denne er detaljert både hva angår geografi og beliggenhet, men også med henblikk på organisering av forkyn-nelse og undervisning.

Den neste offentlige stemme som omtaler Isaac Olsen, er instruksen fra biskop Krog, som er opptatt av kontroll: Olsen skal "hvert aar i det ringeste trende gang skrive mig til om hvor ledis Guds ord, haver frem gang og finnerne Retter Sig Ved under Visningen".⁷⁹ Videre skal Olsen holde oversikt over sin undervisning: "Hand skal og Være for pligtet at holde fortægnelser over sine læsninger Ved hvert Bøygdelag hvor lenge hand for bliver paa hvert stæd, Samt og indgive aarligeen rigtig Designation over et hvet [sic] böygdelag, saa mange der findis Gamle og unge med deris Profect."⁸⁰ Også påbud av moralsk karakter lar seg høre i biskopens instruks. Olsen skulle "Entholde sig ald U-dyd, og beflitte sig med ord og gierninger at op muntre alle til Gudsfrøgt og Christelige Dyder". Olsen skulle dessuten finne ungdom som hadde både tilstrekkelig intellektuell kapasitet, språklig forståelse og kulturkunnskap til den senere misjonsvirksomheten.⁸¹ Bestemmelser av praktisk og økonomisk art var inkludert; de familier Olsen bodde hos, skulle gi ham husrom og mat samt at han skulle lønnes 20 riksdaler årlig av midlene til Vadsø kirke. Dette er første gang fast lønn til Isaac Olsen stadfestes.⁸²

Samme biskop Krog skrev en innberetning til kongen av 26. mars 1709 – etter en visitasreise på kongelig befaling til Finnmark sommeren 1708.⁸³ På reisen møtte biskop Krog skolelærer Isaac Olsen i Varanger og gav ham et godt skussmål som dyktig og avholdt lærer.⁸⁴ På grunn av at samene i Varanger ved Isaac Olsens undervisning "ere preparedede at de nu kunde høre Prædikken, fatte og beholde noget derav",⁸⁵ foreslår Krog at gamle Vadsø kirke skal flyttes til et sted hvor det er lettere for samene å ta seg ned fra fjellet eller komme til med båt.

Et viktig dokument for Isaac Olsen var den nevnte instruksen for helligdagsvektene. Denne instruksen kjenner jeg i to avskrifter; den ene befinner seg i Det Kongelige Bibliotek i København; den andre er innført i Isaac Olsens kopibok.⁸⁶ Innholdet er stort sett identisk, men kopibokens eksemplar avviker litt når det gjelder ortografiske løsninger og spesifikke innholdsmomenter som går på samiske trosforestillinger, der Isaac Olsens kopibok er den mest utfyllende. Begge nedskrivningene er kopier foretatt av skrivere, og dette er markert i overskriften. Imidlertid er det interessant at i kopibokens versjon er alle navn som betegner samiske offersteder, gudenavn, djevenavn og geografiske navn innført av Isaac Olsen egenhendig. Det må bety at Olsen selv må ha vært til stede ved innføringen av dette dokumentet i kopiboken, og at hans språklige kompetanse har vært nød-

vendig for en kyndig ferdigstillelse. Dokumentet er ikke egenhendig underskrevet av Lorch og Paus, men har anførselen L:S:, forkortelse for Loco Sigilli, knyttet til deres navn.⁸⁷ Under signaturene er det innført en latinsk betegnelse.⁸⁸

Det siste dokumentet, kongelig brev utsendt om jubelfesten i 1717, feiringen av reformasjonen, er ført inn i Isaac Olsens kopibok under overskriften "Collect": "Herren Gud himmelske Fader, vi tacker dig for at du har friet os fra mørkhedens magt, over sadt os i din Elskelige Söns Rige, og ladet os nu i to hundrede aar, beholde dit dyrebare ord i sin rætte og sallige Mening".⁸⁹ Skrivet inneholder forbønn for kongen og dronningen, arveprinsen og de to kongelige prinsesser.⁹⁰ Programmet omfatter gudstjenestene på dagene 31. oktober, 1. november, 5. november og 7. november. For selve jubileumssøndagen finner vi bønner, salmer og bibelsteder til bruk for fro-prediken, høymesse, tolv-prediken og aftensang. Av salmer kan nevnes lovsanger som "O Gud, vi love dig", "Mit haab og tröst og al tilliid", "Min siæl nu lover Herren", "Vi tacke dig o Gud Vaar Fader Kiær", "Behold os Herre ved dit ord" og "Vår Gud hand er saa fast en borg". Den detaljerte beskrivelsen med angivelse av salmer og pretekster for hele feiringen viser god spredning og et ønske om at feiringen skulle bli lik over hele riket. Den kongelige stemmen vi hører her er landsfaderens, som ønsker at alle undersåtter skal glede seg under jubelfesten.

Skriftfesting og avskriftspraksis

Isaac Olsens kopibok rommer som nevnt mange stemmer. I tillegg er det interessant å se på den skriftfesting denne kopiboken representerer. Vi befinner oss på tidlig 1700-tall i Danmark-Norge, en tid da offentlige dokumenter ble skrevet ned på unormert dansk. Isaac Olsens kopibok viser ortografiske løsninger som en relativt ulært skriver benytter for å skriftfeste ord og tekster som han i første instans har hatt tilgang til ad muntlig vei. Det kan være fortellinger han har hørt fortalt på norsk eller det kan være ord og uttrykk fra det samiske språket som han ønsker å feste på et papir. Det er tydelig at det har vært det fonetiske, selve lydbildet av ordene, som har vært grunnlaget for hans valg av skrivemåter. Han har forsøkt å skrive ordene slik han har hørt dem gjennom øret og dermed støtt på mange vanskeligheter eksempelvis i forhold til det samiske språk, som har et annet lydinventar enn det norske. Olsen har selv gått til det islandske språk for hjelp til nedskrivning av samiske ord, av den enkle grunn at det islandske språk har et større utvalg av lyder, særlig når det gjelder assimilasjoner og stemte kontra ustemte lyder. For nedskrivning av danske og norske ord har han fortrinnsvis lyttet etter hvordan han selv uttaler ordene og latt dette være en rettesnor for nedskrivning. Resultatet er tekster der mange ord er skre-

vet ut fra muntlig uttale. Isaac Olsen var åpenbart en språkbegavet person samt en person med stor sans for systematikk. Begge disse egenskaper har han i fullt monn fått utnytte ved innlæring av det samiske språk samt ved skrivingen av kopiboken.

1700-tallets avskriftpraksis kommer i noen grad fram i kopiboken, som hovedsakelig er ført i pennen av Isaac Olsen selv, men også av andre skrivere. Det synes som de miljøer Isaac Olsen befant seg i under sitt opphold i Finnmark og under reisen til Trondheim i 1716, har hatt skrivere tilgjengelige. De miljøene det kan være snakk om i Finnmark, er prestegårder, amtmannsgårder og Vardøhus festning. Størstedelen av tekstene i kopiboken som er innført i Finnmark, er egenhendige Isaac Olsen. I beskjedne grad viser kopiboken at under oppholdet i Finnmark er skrivere blitt brukt til å føre inn offentlige brev og instruksjoner samt relasjonen om samenes overtro. Imidlertid er det også klart at han selv har tatt ansvaret for innskriving av geografiske navn på offersteder på samisk og navn på djeveler og guder i de samiske trosforestillinger, da det er hans egen skrift som kommer fram i disse innførte navnene. Dette tyder på at han selv har ansett sin kunnskap om samiske forhold på det samiske språk som så spesiell at han ikke har villet overlate disse navnene til en skriver, men at hovedteksten kunne bli nedskrevet av en profesjonell skriver.

Med tekstene som er skrevet inn i kopiboken på turen fra Finnmark til Trondheim i 1716 forholder det seg noe annerledes, da mange av disse tekstene er nedskrevet med en håndskrift som ikke er Isaac Olsens. Dette gjelder folkelige beretninger, men også det utførlige programmet for kirkens jubelfest i 1717. Overnattings- og stoppesteder på reisen sørover sammen med Thomas von Westen i 1717 har nok i stor grad vært prestegårder, muligens fogdegårder enkelte steder. Trolig er mye av det som er innført i kopiboken av folkloristisk art, hørt og nedskrevet under disse oppholdene, der ikke bare fortellinger har florert, men hvor der også har vært skrivekyndige personer til stede. Mange av fortellingene har stor underholdningsverdi, og det kan derfor antas at de ble spredd hurtig. Kan hende ville Isaac Olsen selv bruke disse fortellingene til underholdning, enten som avbrekk i undervisning eller i andre kontekster.

Samfunnsmessig diskurs

Fortolket som del av en samfunnsmessig diskurs bærer Isaac Olsens kopibok i seg kvaliteter som på flere måter kan kaste lys over den samtid den ble skrevet i. Ved å favne ett menneskes horisont kan kopiboken vise trekk som er typiske for tidlig 1700-tall.

Når det gjelder skrivepraksis, belegger hele kopiboken et behov på denne tiden for å få tekster nedskrevet. Det gjelder tekster for undervisning, religiøse tekster for utenatføring, underholdende tekster av ulike slag, offentlige brev. Nedskrevne relasjoner med navns nevning av Isaac Olsen kunne via sin skriftlighet hurtig havne i de kongelige kretser i København. Isaac Olsens instruks utstedt av biskopen tapte seg ikke med årene, den kunne brukes på nytt og på nytt, og det var den samene måtte rette seg etter når det kom til uenighet eller de var motvillige til å yte sin praktiske skjerv til den omreisende lærer. En skriftfestet tekst hadde verdi fordi den kunne gjenbrukes. Isaac Olsens underlag for sin undervisning kunne han anvende i bygdelaag etter bygdelaag. De nedskrevne gåtene kunne han ta fram og krydre sin undervisning med, igjen og igjen. Moralske fortellinger fra Tyskland kunne leses eller fortelles ut fra nedskrevet tekst. Et nedskrevet himmelsbrev ble det mantra menneskene måtte rette seg etter for sin salighets skyld. Et nøyaktig og detaljert nedskrevet program for reformasjonsjubileet gjorde at skriftlesninger og salmesang kunne lyde unisont i hele riket. Skriftfesting ble et middel til tydeliggjøring av arbeidsoppgaver gjennom instruks, garanti for at de samme instruks ble fulgt opp samt fjernstyring av statlig initierte påbud av kirkelig og verdslig art. Samfunnet ble i stadig større grad avhengig av skriftfesting.

Et gjennomgående trekk i Isaac Olsens kopibok som i høy grad har med den språkhistoriske kontekst å gjøre, er det sterke muntlighetspreget. Alle de pedagogiske tekstene nedskrevet av Isaac Olsen, alle populærhistoriske fortellinger, spøkelseshistorier og gåter har markante muntlighetstrekk både syntaktisk og ortografisk. Dette viser at Isaac Olsen selv som skriver, i likhet med andre skrivere som førte inn tekster i kopiboken, var sterkt influert av talemål og muntlig overlevering samt at de behersket en muntlig fortellemåte. Denne beherskelsen av fortellingsstrategier, med Isaac Olsen selv som en utmerket representant, viser overbevisende tekstlig etablering av tidslinje samt skiftning mellom stillestående skildring og action med høyt tempo, noe som gir fortellingen en god rytme. Videre er både språklige bilder og utsmykkende adjektiver, epiteter, hyppig i bruk for å beskrive natur og mennesker. Enn videre er fortellerens delegering av stemmer til ulike aktører ytterligere tegn på den gode fortelling, likeså konsise replikkføringer. Sett som del av en samfunnsmessig diskurs peker muntlighetspreget i Isaac Olsens kopibok og den sterke vektleggingen av fortellingens strukturer på en samtidig som språklig i stor grad var avhengig av muntlig overlevering på mange nivåer, og der nedskrevet tekst ble influert av dette. Siden skriftspråket ikke var normert, gav samfunnets muntlighet seg utslag i stor variasjon i nedskrivning av ord, noe som Isaac Olsens kopibok er et godt eksempel på. Dermed kan denne boken betraktes som et interessant språkhistorisk studieobjekt.

Isaac Olsens kopibok viser også gjennom vekslingen mellom kopierte tekster og originale tekster et samfunn som var i ferd med å bygge seg opp arkiver. Flere av tekstene i Isaac Olsens kopibok er merket som kopier, hvilket betyr at originalen befinner seg annensteds. Dette viser en bevissthet om kopieringspraksis og er et signal om at man ønsket å gjøre oppmerksom på at dette dokumentet ikke var originalen. Det var nødvendig med arkivsystemer for at dokumenter skulle havne på rett plass og for at de skulle kunne gjenfinnes. Når et kongelig brev fra København ble sendt til Finnmark for å bli lest opp på tingsteder eller i kirker, var dette ikke den eneste versjon i sirkulasjon. Allerede på denne tiden brukte man proveniensprinsippet for oppbygging av arkiver, noe som innebar at originaldokumenter skulle arkiveres der de hadde sitt opphav. For misjonen i Finnmark førte dette eksempelvis til at det meste av skriftlige originalkilder ble oppbevart i Misjonskollegiets arkiv i København, noe som i dag letter gjenfinning. Avskriftspraksis oppsto som følge av behovet for spredning av dokumenter. Flere av tekstene i Isaac Olsens kopibok finnes da også i kopi andre steder. Likevel utgjør avskrifter av dokumenter og fortellinger en liten del av kopiboken totalt.

Ser man på relasjoner og beretninger om samiske forhold nedskrevet på tidlig 1700-tall, er veien kort fra rikets absolutte periferi i Finnmark til København fordi dokumentenes "reisevei" gikk i rett oppadstigende linje med få mellomstasjoner. Både Resens relasjoner og biskop Krogs innberetning havnet på kongens bord kort tid etter at de var ferdigskrevet. Slik sett var rikets geografiske periferi ikke et utilgjengelig område for rikets regent, men et område omfattet med stor interesse og med store muligheter for produserte beskrivelser som kunne bidra til kunnskapsoverlevering om folkene som bodde der og videre til utbygging av for eksempel skoler og kirker.

De ulike stemmene som trer fram i Isaac Olsens kopibok, faller på hvert sitt vis inn i den samfunnsmessige diskurs, det være seg som aksenter i samtidens religiøse forestillinger, i samtidens mentalitet, i samtidens offentlige rom, i samtidens kunnskapsoverlevering eller i det språkhistoriske bildet. De viser hvordan Isaac Olsens kopibok, som er holdt sammen av ett individ og sentrert rundt ett individ, blir et prisme der ulike samfunnsmessige stråler brytes og tar nye retninger.

Avslutning

Denne artikkelen har ved en innfallsvinkel der narrativ diskurs vektlegges, gått inn på de kulturuttrykk som rommes i Isaac Olsens kopibok datert tidlig 1700-tall. Denne perspektivering, der nærlesning av tekst ut fra Gérard Genettes

narratologi er det viktigste metodologiske redskap, har som målsetting å avdekke forhold ved kopiboken ved å fokusere på måten boken er skrevet på samt analysere diskursive forhold. Ved å lytte ut enkelte stemmer som kommer fram i denne boken, kan vi høre ekko fra et århundre ut fra personlig nedtegnelse av skriftlige dokumenter fra en omreisende lærer og forkynner på Europas nordlige grense, ut fra religiøse teksters første skriftfesting på det samiske språk, ut fra supplikker sendt til myndighetene om kulturkollisjoner og utfordrende arbeidsforhold, ut fra offentlige embetsmenns instruksjoner og innberetninger til kongen i København, ut fra folkekulturens vandrehistorier og gåter i det muntlige felt – alt dette i en form der fluktuerende språklige løsninger anvendes og der muntligheten slår gjennom i det nedskrevne. De mange strenger som finnes i Isaac Olsens kopibok gjør den til en rik og verdifull kulturhistorisk kilde.

Noter

1. Isaac Olsens kopibok, heretter IO kopibok, oppbevares i Kulturhistorisk Museum i Oslo, tidligere Etnografisk Museum. Avfotografering og transkripsjon av kopiboken er utført av artikkelforfatteren i tidsrommet 2014–2016 sammen med Randi Skjelmo. Jeg vil takke professor emerita Synnøve des Bouvrie ved Universitet i Tromsø for hjelp med oversettelse av tekst fra latin til norsk. Kopiboken er ikke i folio format og er ikke paginert med fol. a og fol. b. Den er paginert med vanlige sidetall, noe som benyttes referanser. For sideskift anvender vi tegnet //. I transkripsjonen er benyttet skarp parentes [...] for transkriptørs innsettelse av bokstaver og kommentarer og myk parentes (...) for bokstaver som ikke er realisert, men som ligger implisitt i forkortelser. Kolon betegner forkortelse i transkribert tekst. Latiniserte ord er satt i kursiv.
2. I kopiboken finnes underskrifter der ordet "Dolm" forekommer: "8 Junij 1717 Jsach Olsen, DoolmadZinnus, Jsach Olsen, Delmadsonus, Missionarius S:S: Theologi". Dolm er et stedsnavn på Dolmøya, som ligger mellom Hitra og Frøya. Det finnes også en øy med navnet Dolma som ligger i Nærøy kommune.
3. Trude Nitter var prest i Kjelvik 1699–1719. Nitter ble i 1705 prost over Vest-Finnmark.
4. Erich Lorch (1647–1717), amtmann i Finmarkens amt 1701–1717.
5. Peder Krog (1654–1731). Biskop 1689–1731. Flere visitasreiser nordover til Finnmark. Daniel Thrap, *Thomas von Westen og Finne-Missjonen* (Kristiania, 1882), s. 75.
6. Om Thomas von Westen og hans seminarer, se Randi Skjelmo, "Utdanning av lærere for det nordlige Norge: De tidlige institusjoner i Trondheim 1717–1732", *Sjuttonbunderatal* 10 (2013), s. 39–62. DOI: <http://dx.doi.org/10.7557/4.2620>.

7. Unntaket er artikkelen Randi Skjelmo & Liv Helene Willumsen, "Isaac Olsen – lærer og forkynner", *Heimen* 54:1 (2017), s. 62–85. DOI: 10.18261/issn.1894-3195-2017-01-05.
8. IO kopibok, del II, side 1.
9. Anders Løøv, Margrethe Løøv, Åke Jünge, *Povel Resens beskrivelser av forholdene i de samiske områdene (1706–1708)*; Dovletje, *Kildeskrifter til sørsamisk historie VI*, Saemien Sijte (Snåsa, 2014), s. 4.
10. Anders Løøv m.fl. 2014, s. 3.
11. Kristian Nissen, "Bidrag til Finmarkens kirkehistorie. I. Biskop Peder Krogs beretning til kongen 26. mars 1709 om visitasreisen i Finmarken 1708." *Norvegia Sacra: Aarboek til kunnskap om den norske kirke i fortid og samtid* 2 (1922), s. 115–125 (s. 116).
12. Nissen 1922, s. 121.
13. Liv Helene Willumsen, *Witches of the North* (Leiden, 2013), s. 237.
14. Håkan Rydving, "Saami responses to Christianity. Resistance and change", i J.K. Olupona (red.), *Beyond primitivism: Indigenous religious traditions and modernity* (New York, 2004), s. 103; Håkan Rydving, *The End of Drum-Time: Religious Change among the Lule Saami, 1670s–1740s* (Uppsala, 1995).
15. Frederick Hale, "Lapps", i Byron J. Nordstrom (red.), *Dictionary of Scandinavian History* (London, 1986), s. 363.
16. Skjelmo & Willumsen 2017, s. 77.
17. Skjelmo & Willumsen 2017, s. 84; Nissen 1922, s. 123–124.
18. Neil Kent, *The Sámi Peoples of the North: A Social and Cultural History* (London, 2014), s. 25.
19. Odd Mattis Hætta, *Samene: Nordkalottens urfolk* (Kristiansand, 2002), s. 49.
20. Kent 2014, s. 25.
21. Hætta 2002, s. 50.
22. Hætta 2002, s. 50.
23. Skjelmo & Willumsen 2017, s. 77.
24. Instruks datert juli 1708.
25. IO kopibok, Del II, s. 334.
26. Adolf Steen, *Samenes kristning og Finnemisjonen til 1888* (Oslo 1954), s. 27.
27. IO kopibok, Del II, s. 297–332.
28. IO kopibok, Del II, s. 262–276.
29. Navnet på engelen skrives på forskjellig måte: Mickel, Mickael, Mickæl. I samtiden var slike himmelbrev ikke ukjent som del av en folkelig kultur.
30. Johannes Falkenberg (red.), Hans Skankes "Epitomes Historiæ Missionis Lapponicae Pars Quarta", i *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter*, Nordnorske samlinger utgitt av Etnografisk museum, V, første hefte, (Oslo, 1943, s. 179–224.
31. Hans Hammond, *Nordisk Misjonshistorie* (København, 1787), s. 28–24.
32. Daniel Thrap, *Thomas von Westen og Finne-Misjonen* (Kristiania, 1882).

33. Just Qvigstad (red.), "Kildeskrifter til den lappiske Mytologi", i *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter*, 1903:1, s. 1–90 (s. 84).
34. O. Solberg & Martha Broch-Utne (red.), "Finmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter", *Nordnorske Samlinger I* (Oslo, 1938), s. 134–140. I tillegg er i *Nordnorske Samlinger* publisert følgende tekster med relasjon til det tidlige misjonsarbeidet: "Thomas von Westens undersøkelse til runeboomens forklaring", 5 (1943), s. 225–244; "Tredie Anhang. Runneboomens betegnelse, med sine characterer og fortolkelse", 5 (1943), s. 245–247; "Recension af alle Lappiske Ord og Terminis, som i Missions-Historie er anførte", 5 (1943), 248–256.
35. Nissen 1922; "Vardø og Vardøhus i eldre tid. Hva gamle karter og dokumenter beretter", i G.I. Willoch (red.), *Vardøhus Festning 650 år: Jubileumsskrift* (Oslo, 1960), s. 19–65 (s. 53–55).
36. Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745 Bind 1–3 (Oslo, 1929–1985); Steinar Pedersen, *Lappkedisillen i nord 1751–1859: Fra grenseavtale og sikring av samenes rettigheter til grensesperring og samisk ulykke*, Avhandling for Dr.philos., Universitetet i Tromsø (Tromsø, 2006).
37. Først utgitt var bind II i 1929, med Just Qvigstad og K. B. Wiklund som redaktører. Den neste utgivelsen var bind I i 1962, redigert av Kristian Nissen og Ingolf Kvamen. Bind III kom i 1985, redigert av Lars Ivar Hansen og Tom Schmidt. I dette bindet har Hansen skrevet en omfattende innledning. I innledningen, s. VII–XLIV, gjør Lars Ivar Hansen rede for realhistorisk bakgrunn, skattlegging og tilnæringsmåter og prinsipper i siste fase av grenseoppjøret mellom Norge og Sverige.
38. Publisert av Samien sijte, Snåsa.
39. Ørnulf Vorren og Hans Kristian Eriksen, *Samiske offerplasser i Váranger*, Tromsø Museums skrifter, XXIV (Stonglandseidet, 1993).
40. Alan Hutchinson, "Samemisjon og samepolitikken", i Alan Hutchinson & Åsa Elstad, *I Amtmandens dager*, Bind II av Alf Ragnar Nielssen (red.), *Nordlands historie* (Bergen, 2015), s. 185–207.
41. Siv Rasmussen, *Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid: En komparasjon mellom Finnmark og Torne Lappmark*, Doktoravhandling ved UiT, Universitetet i Tromsø (Tromsø, 2016). Om Isaac Olsen se s. 57–60.
42. Dikka Storm, "The Complex Religious Situation in the Mission District of Senja and Vesterålen in the Early Eighteenth Century", i Sigrun Høgetveit Berg, Rognald Heiseldal Bergesen og Roald E. Kristiansen (red.), *Towards a Protestant North*, Vol. 2 i *The Protracted Reformation in Northern Norway* (Tromsø, 2016), s. 173–203 (s. 173).
43. Bl.a. M. Fludernik, *Towards a 'Natural' Narratology* (London, 1996); M. Bal, *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative* (Toronto, 1997); P. Aaslestad, *Narratologi* (Oslo, 1999); B. Mchale, "Free indirect discourse: a survey of recent accounts", *PTL: A Journal for descriptive poetics and theory of literature*, 2 (1978), s. 249–287; R. Gaasland, "Fra narratologiens tidligste tiår", i E. Arntzen og R. Gaasland (red.), *Teorismer* (Tromsø, 1995); A. Kittang,

- "Merknader til nokre grunntema i narratologien", i *Sju artiklar om litteraturvitenskap* (Oslo, 2001), s. 77–96; L.H. Willumsen, "Narratologi som tekstanalytisk metode", i M. Brekke (red.), *Å begripe teksten* (Kristiansand, 2006), s. 39–72.
44. G. Genette, *Fiction and Diction* (Itacha, 1993), s. 55–56.
45. Genette 1993, s. 57.
46. G. Genette, *Narrative Discourse Revisited* (Itacha, 1988), s. 101.
47. Kategorien "Voice" er et av elementene i Genettes metodologiske apparat.
48. IO kopibok, Del I, s. 2.
49. IO kopibok, Del I, s. 6.
50. IO kopibok, Del I, s. 11. For en grundig empirisk redegjørelse for de historiske etnonymene finn, lapp og så videre, se Bjørg Evjen og Lars Ivar Hansen, "One people – many names. On different designations for the Sami population in the Norwegian county of Nordland through the centuries", *Continuity and Change* 24:2 (2009), s. 211–243. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0268416009007164>.
51. IO kopibok, Del I, s. 52.
52. IO kopibok, Del I, s. 62.
53. Nissen 1922, s. 122.
54. IO kopibok, Del II, s. 332.
55. IO kopibok, Del II, s. 332.
56. IO kopibok, Del II, s. 332–335.
57. IO kopibok, Del II, s. 338–339.
58. Det Kongelige Bibliotek, København, Kall 228,2^o, pag. 159.
59. IO kopibok, Del II, s. 285.
60. IO kopibok, Del II, s. 288.
61. IO kopibok, Del II, s. 288.
62. IO kopibok, Del II, s. 290–291.
63. IO kopibok, Del II, s. 292.
64. IO kopibok, Del II, s. 250.
65. IO kopibok, Del II, s. 257.
66. IO kopibok, Del III, s. 43a.
67. IO kopibok, Del III, s. 49.
68. IO kopibok Del III, s. 45, paginert med blyant.
69. IO kopibok Del III, s. 45, paginert med blyant.
70. IO kopibok, Del III, s. 44b–45a.
71. IO kopibok, Del III, s. 44b.
72. IO kopibok, Del III, s. 45a.
73. Anders Løøv m. fl. 2014; Dovletje 2014, s. 4.
74. Anders Løøv m. fl. 2014, s. 3.
75. Anders Løøv m. fl. 2014, s. 25.
76. Anders Løøv m. fl. 2014, s. 70.
77. IO kopibok, Del II, s. 258–262.

78. IO kopibok, Del II, s. 262–276.
79. IO kopibok, Del II, s. 332–335.
80. IO kopibok, Del II, s. 332–335.
81. IO kopibok, Del II, s. 332–335.
82. IO kopibok, Del II, s. 337.
83. Nissen 1922, s. 116.
84. Nissen 1922, s. 121.
85. Nissen 1922, s. 122.
86. Det Kongelige Bibliotek, København, Håndskriftsamlingen, Kall 228,2°, fol. 164a–169b; IO kopibok, Del II, s.276–296.
87. L:S: I stedet for en signatur.
88. Betegnelsen på latin kan muligens være *Past(or) Præposit(us)*, altså prosten.
89. IO kopibok, Del III, s. 31 svakt paginert med blyant.
90. IO kopibok, Del III, s. 37 svakt paginert.

Summary:

Isaac Olsen's Copy Book as a Cultural Expression of the Early Eighteenth Century

This article deals with a copy book written by Isaac Olsen, dating from the early eighteenth century. Isaac Olsen was a teacher and catechist working among the Sami people in the region of Finnmark, Northern Norway. He was a predecessor of the Sami missionary Thomas von Westen. Isaac Olsen left a handwritten copy book of nearly 1000 pages, today preserved in The Museum of Cultural History in Oslo, Norway. The copy book is a compilation of documents related to Isaac Olsen's work and person. Most of the documents are written in his own hand, but the book also contains documents written by governmental officials such as regional governors and provosts, and even the king in Copenhagen. The article focuses on the voices that may be heard in the texts contained in Isaac Olsen's copy book: the pedagogical voice, the religious voice, the voice of popular culture, the voices of state officials. Attention is also paid to the contemporary practice of writing and the practice of professional copying. Isaac Olsen's copy book, which dates from the early 1700s, is seen as a valuable historical source that may give insight into the mental horizon of an individual as well as knowledge about the society in which he lived.

Keywords: Isaac Olsen, Hand-written document, Eighteenth century, Finnmark, Northern Norway, Sami mission, Discourse analysis, Narratology, Voices, Gérard Genette, Cultural study, History of mentalities